

De wintersterfte 2004-2005 van grote grazers in de Oostvaardersplassen

Briefadvies van 14 juni 2005 van de Raad voor Dierenaangelegenheden en de Raad voor het Landelijk Gebied

1. Inleiding

De Vaste Commissie voor LNV heeft de minister van LNV gevraagd om in samenwerking met de Raad voor Dierenaangelegenheden een evaluatie op te stellen van de situatie in de afgelopen winter met betrekking tot de edelherten, runderen en paarden in de Oostvaardersplassen. De minister van LNV heeft advies gevraagd aan de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) en aan de Raad voor het Landelijk Gebied (RLG). In de adviesaanvraag wordt aangegeven dat de RDA adviseert over strategische vraagstukken op het gebied van de gezondheid en het welzijn van gehouden dieren, terwijl het in de Oostvaardersplassen niet-gehouden dieren betreft. Daarom heeft de minister tevens de Raad voor het Landelijk Gebied gevraagd te adviseren over de op te stellen evaluatie. De minister verzoekt om mede op basis van de gegevens van Staatsbosbeheer te adviseren en daarbij in elk geval aandacht te besteden aan de relatie tussen een ecologisch beheer van de populaties Heckrunderen, Koniks en edelherten enerzijds en het dierenwelzijn anderzijds.

Delegaties van de Raad voor Dierenaangelegenheden en van de Raad voor het Landelijk Gebied zijn tot een gezamenlijk advies gekomen waarin op basis van het gevoerde beleid en beheer ten aanzien van grote grazers en de gevolgen daarvan aanbevelingen worden gedaan voor een verantwoord evenwicht tussen ecologische en welzijnsdoelstellingen.

2. Beleidsmatige context van het gevoerde beheer

De Oostvaardersplassen worden beheerd als een 'nagenoeg natuurlijk terrein'. Voor deze vorm van beheer is gekozen in het Natuurbeleidsplan (1989); dit houdt in dat het beheer gericht is op het maximaal faciliteren van natuurlijke processen en, in het verlengde daarvan, minimaal menselijk ingrijpen. In de ontwikkelingsvisie 'De Oostvaardersplassen natuurlijker' (Beheerscommissie Oostvaardersplassen, 1995) is dit beleid uitgewerkt.

De Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren en de Flora- en Faunawet vormen het kader voor het omgaan met dieren in het beheer. De regelgeving is geconcretiseerd in de 'Ethische richtlijnen' van Staatsbosbeheer en Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren en in de door de Tweede Kamer vastgestelde 'Leidraad grote

grazers'. De regelgeving is door de beheerder, daarin bijgestaan door een wetenschappelijke adviescommissie, nader geconcretiseerd in het zogeheten 'predatormodel'. De bestaande concretisering zijn correct toegepast in het beheer. De raden constateren dat de huidige regelgeving wel, maar de uitwerking daarvan vanuit het oogpunt van welzijn niet geheel blijkt te voldoen. De nu ontstane situatie is een logisch gevolg van keuzen uit het verleden.

3. De situatie van de grazers

De gegevens van Staatsbosbeheer laten bij alle drie de soorten een stijgende trend zien in de sterfte in de afgelopen jaren. De wintersterfte van 2004-2005 past in die trend maar is verhoogd door het optreden van een kortdurende koude- en sneeuwperiode in begin maart hetgeen de vraag oproept wat in andere winters kan gebeuren. De sterfecijfers zijn opgenomen in de bijlage. Oorzaken voor de natuurlijke sterfte zijn slechte conditie als gevolg van voedselschaarste en wisselende weersomstandigheden laat in de winter waardoor reserves versneld werden opgebruikt. Doordat de weers- en voedselcondities van jaar tot jaar variëren, varieert ook de omvang van de stabiele populatie door jaarlijkse variatie in sterfte en aanwas.

Het stervensproces is via afschot versneld bij 70 procent van de Heckrunderen, 65 procent van de paarden en 57 procent van de edelherten. Bij de overige dieren was om een aantal redenen afschot niet mogelijk:

- te grote verstoring van rustende dieren in de kudde;
- onvindbaarheid van individuen;
- onzekerheid bij de beheerder over de individuele overlevingskans van dieren.

Het afschotpercentage is relatief laag omdat in het perspectief van het naderend voorjaar, dat uiteindelijk langer uitbleef dan verwacht, de overlevingskans van dieren te hoog werd ingeschat: de dieren kregen bij de selectie voor afschot het voordeel van de twijfel.

4. Het gevoerde beleid en beheer

Met het beheer in de Oostvaardersplassen wordt gestreefd naar maximale ruimte voor natuurlijke processen. Dit krijgt onder meer vorm via de aanwezigheid van vrijlevende, ongestoorde kuddes van edelherten, Heckrunderen en Koniks. In slechts enkele gebieden in Nederland, waaronder de Oostvaardersplassen, zijn op dit moment de mogelijkheden aanwezig om de natuur het voortouw te geven. Beheer waarin de mens niet stuurt en waarin het voortouw ligt bij de natuur (procesbeheer), kan nog ongekende – positieve én negatieve - ontwikkelingen tonen wat betreft natuurlijke processen en het sociale gedrag bij de grazers.

In andere gebieden grijpt de mens continu in en is de visie van de mens leidend over hoe de natuur er uit zou moeten zien. Door vooraf te schatten hoeveel dieren in een gebied vanuit een oogpunt van voedselbeschikbaarheid kunnen voorkomen (de draagkracht van een gebied) en daar het aantal dieren op af te stemmen, stuurt de mens en creëert de natuur die hij zelf verwacht. Om het aantal dieren af te blijven stemmen op de draagkracht, dient bij deze beheersvorm jaarlijks een deel van de dieren door de mens verwijderd te worden ('oogstbeheer').

Met het gevoerde beheer in de Oostvaardersplassen wordt de maximale draagkracht van het gebied bereikt. Uiteraard fluctueert de draagkracht van een gebied jaarlijks. Daardoor kan op jaarbasis het aantal grazers de draagkracht overschrijden en treedt voedselschaarste op. Ook in terreinen elders waar via afschot in de zomer het aantal dieren afgestemd wordt op de geschatte draagkracht, treedt onverwachte wintersterfte op als gevolg van een plotselinge vermindering van draagkracht.

Voor de dieren betekent dit beheer dat perioden met voedselschaarste optreden. In elk

ecosysteem wordt het aantal dieren gereguleerd door voedselbeschikbaarheid via verhoogde sterfte én natuurlijke geboortebeperving en door predatie. De draagkracht van gebieden wordt door groei van het aantal dieren in principe altijd bereikt, zo ook in gebieden die begrensd zijn door barrières (water bij eilanden, ondoordringbare biotopen zoals open vlakten voor bosdieren, hekken in cultuurgebieden). Voedselschaarste is in de natuur een normaal verschijnsel en kan bijvoorbeeld al optreden in situaties waarbij in fysieke zin voldoende voedsel in het gebied aanwezig is. Door gedrag van de dieren en sociale interacties worden op enige afstand aanwezige voedselbronnen soms niet gezocht. Dieren blijven bijvoorbeeld bewust in hun eigen territoria, ook indien dit tot verhongering leidt. Edelherten blijven in extreme weersomstandigheden in de bossen en sterven daar, ook als daarbuiten voedsel beschikbaar is. Ook bij reeën, die in staat zijn de hekken rondom de Oostvaardersplassen te passeren, vindt wintersterfte plaats.

Ondanks de aanpassingen aan voedselschaarste zijn in sommige winters de zwakkere dieren niet in staat de periode van tekorten te overleven. De beheerder beëindigt het leven van deze dieren via afschot voordat de dood op natuurlijke wijze intreedt. In principe vindt dit afschot plaats twee weken vóór het optreden van de natuurlijke sterfte. Door dieren op dat moment (en niet veel eerder) te verwijderen worden dieren geselecteerd die de winter niet zullen overleven, zodat de kuddes blijven bestaan uit sterke dieren. Het beheer dat gevoerd wordt op advies van de Wetenschappelijke Adviescommissie van het Staatsbosbeheer, wordt aangeduid als het 'predatormodel' hetgeen het element van natuurlijke selectie (scheidend van de in relatie tot de overlevingskans in de winter zwakke en sterke dieren) illustreert. De beheerder treedt op als 'predator' die voor de natuurlijke selectie zorgt, bij het ontbreken van bijvoorbeeld natuurlijke predatoren zoals wolven.

5. De gevolgen van het gevoerde beleid en beheer

Het optreden van voedselschaarste is een natuurlijk proces waar de dieren op ingesteld zijn via de aanleg van vetreserves en aanpassingen in gedrag en metabolisme om het energieverbruik terug te dringen. De dieren houden volstrekte rust. Edelherten kennen bij vermindering van vetvoorraden in de winter een winterrust-conditie met verminderde stofwisseling, verminderde lichaamsfuncties en temperatuurverlaging. Zij bereiken daarbij een toestand die functioneel is voor het overleven. Verwacht mag worden dat Heckrunderen en Koniks een vergelijkbare aanpassing aan verminderde vetcondities kennen. Dit in tegenstelling tot landbouwhuisdieren die geselecteerd zijn op maximale vlees- of melkproductie. In deze rassen is de opbouw van functionele vetreserves (deels) wegeselecteerd waardoor minder mechanismen aanwezig zijn om met voedseltekorten om te gaan. Voorwaarde om het lijden te beperken, is de mogelijkheid om natuurlijk gedrag uit te kunnen oefenen, waaronder vrij rondlopen en het zelf zoeken van een sterfplaats zonder verstoring, in een gebied dat het dier vertrouwd is. Er zijn te weinig onderzoeksgegevens beschikbaar om aan te kunnen geven in welke mate de aanpassing aan voedseltekort heeft plaatsgevonden door de daarop gerichte fok van de rassen, de verwildering én de selectie op sterke dieren in het beheer.

Het gevoerde beheer heeft een aantal gevolgen voor het welzijn van de grote grazers:

- het leven in ongestoorde kuddes maakt maximaal natuurlijk gedrag mogelijk en geeft alle dieren volledige autonomie binnen de grenzen van het gebied. Vrije verplaatsing binnen het gebied, eigen voedselkeuze in perioden van groot voedselaanbod, vrije partnerkeuze en andere sociale interacties dragen naar de huidige inzichten bij aan een maximaal welzijn;
- perioden met honger en, voor een aantal dieren, sterfte door uitputting van de vetreserves, spierafbraak en uiteindelijk cachexie veroorzaken lijden. Dit treedt op aan het eind van de winterperiode.

Het gevoerde beheer leidt binnen het ecosysteem tot:

- een grotere soortenrijkdom waarbij voor eerder uitgestorven soorten weer plaats is in Nederland;
- optreden van vele natuurlijke processen, een expliciete doelstelling van het natuurbeleid;
- het optreden van ongekende interacties binnen het systeem, bijvoorbeeld onverwachte ontwikkeling van vegetatiepatronen. Kennis van deze processen is uit een oogpunt van natuurbeheer belangrijk, maar wordt helaas thans niet vergaard.

In elk leven treden perioden van verhoogd en verlaagd welzijn op. De raden menen dat lijden als onderdeel van het leven ten principale geaccepteerd dient te worden. Voedseltekorten én sterfte zijn een natuurlijk gegeven. In de natuur is voedselbeperking en daaruit voortkomende sterfte het primaire proces waarlangs de aantallen dieren gereguleerd worden. Vanuit het principe van natuurlijke selectie mag verwacht worden dat, zeker bij sociaal levende dieren, natuurlijke mechanismen aanwezig zijn om het lijden bij voedseltekort en daaraan verbonden sterfte te minimaliseren. De aanmaak van endomorfinen als pijnbestrijder is een voorbeeld van een natuurlijk mechanisme om lijden te verminderen.

De beoordeling in hoeverre dit lijden als gevolg van het gevoerde beheer acceptabel is, dient plaats te vinden in de context van de andere gevolgen van het gevoerde beheer. De welzijnsbeoordeling kan niet gebaseerd worden op een periode van enkele weken op een leven van vele jaren dat, vaak inclusief de winters, op een hoog welzijnsniveau kan verlopen. Het 'welzijnssaldo' dient in beschouwing genomen te worden. In het dierenwelzijnsbeleid is het tevens gangbaar om een weging toe te passen tussen de mate van lijden en het nut van het lijden. Voorbeelden daarvan zijn afwegingen in het kader van de dierhouderij (welzijn versus economische baten) en in het kader van dierexperimenten (welzijn versus kennisvermeerdering voor bijvoorbeeld de ontwikkeling van medicijnen).

Tegenover het lijden aan het eind van de winterperiode staat:

- een hoog welzijn gedurende rest van het jaar voor het betreffende individu: zowel in absolute zin als in vergelijking met bijvoorbeeld landbouwhuisdieren: geen verstoring van het natuurlijk gedrag door menselijk ingrijpen met als gevolg volledige ontplooiing van natuurlijk gedrag, waaronder eigen selectie van voedselplanten, vrije partnerkeuze en andere sociale interacties. Alle individuen in de Oostvaardersplassen kennen een natuurlijk levensverloop, met minimale bemoeienis van de mens;
- een ecosysteem met ruimte voor de terugkeer van uitgestorven soorten en voor natuurlijke processen.

6. Mogelijkheden om welzijn te verhogen via aanpassing van het beheer

Voor het minimaliseren van het lijden zijn de volgende alternatieven in principe beschikbaar:

- vergroting oppervlak beschikbaar gebied;
- verwijderen dieren vóór de winter via vangen;
- verwijderen dieren vóór de winter via afschot;
- bijvoeren;
- optimalisatie huidig beheer.

Vergroting oppervlak beschikbaar gebied (toegang tot Hollandse Hout, Kotterbos, verbinding met Veluwe)

Vergroting van het gebied biedt de dieren:

- een groter en gevarieerder voedselaanbod, en daardoor betere conditie voor de winter;
- meer gevarieerd winterhabitat dan nu aanwezig is;
- meer ruimte en daarmee meer welzijn gedurende het gehele leven;
- meer mogelijkheden om fluctuaties in weersomstandigheden op te vangen.

In vergelijking met het huidige beheer zal deze optie het welzijn verhogen. Ten principale zal wintersterfte niet voorkomen worden, omdat ook in een groter gebied de draagkracht bereikt zal worden en dezelfde processen zullen gaan plaatsvinden. De grote verschillen tussen het rijke zomer- en arme winterhabitat kunnen met deze maatregel echter worden verminderd.

Verwijderen dieren vóór de winter via vangen

Verwijderen van dieren leidt tot vermindering van het aantal dieren en daardoor meer voedsel per individu. Het verwijderen van dieren heeft tot gevolg dat:

- het vangen van dieren en afvoeren in veewagens tot grote stress leidt bij zowel de te vangen individuen als een deel van de kudde;
- alsnog sterfte van dieren in de winter plaatsvindt aangezien selectie van sterke/zwakke dieren in de zomer goed niet mogelijk is;
- zwakkere dieren blijven deel uitmaken van de genenpool omdat selectie op zwakke en sterke dieren niet goed mogelijk is;
- oormerken van dieren noodzakelijk wordt. De regelgeving staat de afvoer van niet geoordeelde dieren niet toe. Op basis van de regelgeving zal, bij consequent afvoeren van dieren, oormerken moeten worden toegepast;
- de bestemming van de afgevoerde dieren op termijn problematisch wordt omdat alle terreinen met een overschot aan graasdieren worden geconfronteerd zodat uiteindelijk afschot nodig zal zijn.

In vergelijking met het huidige beheer zal deze optie het welzijn niet verhogen vanwege de optredende stress bij grote aantallen dieren. Op grond hiervan achten de raden deze beheersoptie ongewenst.

Verwijderen dieren vóór de winter via afschot

Verwijderen van dieren leidt tot vermindering van het aantal dieren en daardoor meer voedsel per individu. Afschot in de zomer leidt tot:

- verlies aan welzijn door verkorting van het leven van het individu;
- zwakkere dieren blijven in de genenpool aanwezig omdat selectie op zwakke en sterke dieren onvoldoende mogelijk is;
- voortgaande sterfte van dieren in de winter aangezien selectie van sterke/zwakke dieren in de zomer niet goed mogelijk is;
- uitoefenen van beheersjacht dat als ingreep haaks op de uitgangspunten van natuurlijk beheer.

Op grond hiervan achten de raden deze beheersoptie ongewenst.

Bijvoeren

Bijvoeren leidt tot een betere conditie van de dieren en daardoor tot minder sterfte. Het leidt ook tot:

- opschuiven van het probleem: in de winter daarna zijn er meer dieren en wordt de draagkracht gebied nog verder overschreden;
- de noodzaak van afvoer of afschot van dieren;
- versterkte competitie tussen sterke en zwakke dieren waardoor vooral de sterke dieren van het bijvoederen zullen profiteren;

- stress door onderlinge verdringing bij de voederplaatsen en verstoring van de sociale verhoudingen in de kudde;
- opheffen van de natuurlijke geboortebeperving die voedselschaarste veroorzaakt waardoor de groei van de populatie onverminderd door gaat. Bijvoeren in de winter kan, door de beperkte mogelijkheid van individuele dosering (relatief veel voer zal bij de sterkere dieren terecht komen), ook leiden tot vruchtbaarheid op een laat moment in het seizoen en een late worp, vlak voor het winterseizoen. De overlevingskansen van koe en kalf worden daardoor lager.

Experimenten met bijvoeren, uitgevoerd door Natuurmonumenten, zijn om deze redenen gestopt.

In vergelijking met het huidige beheer zal deze optie het welzijn niet verhogen vanwege de optredende stress bij grote aantallen dieren. Op grond hiervan achten de raden deze beheersoptie ongewenst, calamiteiten uitgezonderd.

Optimalisatie huidige beheer

Aanpassingen in het beheer bieden mogelijkheden om lijden van ten dode opgeschreven dieren te verminderen. Ongeveer 30 procent tot 43 procent van de dieren werd in de winter 2004-2005 niet via afschot gedood en verlaging van dit percentage zal het lijden verminderen. Mogelijkheden daarvoor zijn:

- *Het moment van afschot vervroegen*

Vervroegen van het moment van afschot van dieren waarvan de situatie uitzichtloos is, vermindert het lijden. Vervroeging van het afschotmoment dient verwerkt te worden in het 'predatormodel' zodat het element van selectie aanwezig blijft maar vroeger wordt ingegrepen. De kans zal evenwel toenemen dat dieren die sterk genoeg zijn om de winter te overleven, afgeschoten worden. Via onderzoek zal de selectiemethode verder verbeterd moeten worden.

- *De mogelijkheden vergroten om dieren uit hun lijden verlossen zonder verstoring van de kuddes*

Dieren die in de kuddes blijven, worden niet via afschot gedood om onrust in de kudde in de kwetsbare winterperiode te voorkomen. Via de inzet van inmiddels aanwezige geluiddempers kan in de toekomst ook afschot binnen de kuddes plaatsvinden.

In vergelijking met het huidige beheer zal deze optie het welzijn verhogen.

Conclusies

- Bijvoeren en het verwijderen van dieren voor de winter kunnen in principe honger en natuurlijke wintersterfte voorkomen maar hebben andere en grotere negatieve gevolgen voor het welzijn van individuen en kuddes. Deze beheersmethoden zijn strijdig met de doelstelling van het ecologisch beheer (het voortouw bij de natuur leggen) in de Oostvaardersplassen;
- Optimalisatie van het huidige beheer (aanscherping van het 'predatormodel') en vergroting van het oppervlak aan beschikbaar gebied, vooral als een betere winterhabitat wordt gecreëerd, verhogen het welzijn van de dieren in voldoende mate en dragen bij aan de ecologische doelstellingen van het beheer.

7. Maatschappelijke acceptatie

De wintersterfte heeft maatschappelijke aandacht gekregen van bezoekers, pers en Tweede Kamer. Uit ervaringen van Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten met omwonenden en andere bezoekers van natuurgebieden, blijkt dat hoe groter de afstand van burgers tot de problematiek in het veld, hoe groter de afwijzing van het gevoerde beheer. Toelichting op het gevoerde beheer leidt tot begrip bij de burger waarbij het

besef dat huisdieren, landbouwhuisdieren en wilde dieren wezenlijk van elkaar verschillen van invloed blijkt op de oordeelsvorming over het gevoerde beheer. De maatschappelijke acceptatie hangt mede af van de beschikbaarheid van informatie over de betekenis van het lijden. Uit ervaring van Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten blijkt dat het merendeel van aanvankelijk sceptische burgers na toelichting begrip heeft voor het gevoerde beheer en dit beheer accepteert.

8. Samenvatting, conclusies en aanbevelingen

Voor de Oostvaardersplassen is politiek gekozen voor een ecologisch beheer. Het bestaande beleid is correct toegepast in het beheer. De nu ontstane situatie is een gevolg van in het verleden gemaakte keuzen. De gevolgen leiden tot maatschappelijke discussies die aanleiding zijn om het gevoerde beheer nader te bezien op mogelijkheden om het lijden te minimaliseren.

De delegaties van raden komen tot de volgende conclusies:

- bijvoeren en het verwijderen van dieren voor de winter kunnen in principe honger en natuurlijke wintersterfte voorkomen maar zullen leiden tot andere en grotere negatieve gevolgen voor het welzijn van individuen en kuddes. Deze beheersmethoden zijn strijdig met de doelstelling van het ecologisch beheer in de Oostvaardersplassen;
- optimalisatie van het huidige beheer door aanscherping van het 'predatormodel' en toevoeging van extra oppervlak aan het nu beschikbaar gebied zal het welzijn van de dieren in voldoende mate verhogen en bijdragen aan de ecologische doelstellingen van het beheer, mits een beter winterhabitat beschikbaar komt;
- de aanpassingen in het beheer dienen gemonitord te worden op de gevolgen voor het welzijn en de ecologische doelstellingen. Onderzoek is nodig om het beheer verder te optimaliseren.

De delegaties van raden zijn van mening dat na de voorgestelde aanpassing van het beheer het periodiek lijden en de natuurlijke sterfte van individuen verantwoord zijn omdat dit gecompenseerd wordt door een verhoogd welzijn gedurende de rest van het leven, een verhoogd welzijn van de dieren die wél overleven en door de toename van natuurwaarden in de Oostvaardersplassen.

De delegaties van raden adviseren:

- ten principale te accepteren dat ecologisch beheer leidt tot perioden van verminderd welzijn van grote grazers;
- het gevoerde beheer te optimaliseren door aanscherping van het 'predatormodel' en toevoeging van extra oppervlak aan het nu beschikbaar gebied teneinde het lijden tot een minimum terug te brengen;
- de burger vertrouwd te maken met deze vorm van beheer.

Totstandkoming van het advies

Dit advies is voorbereid door een werkgroep bestaande uit mevr. F.G. van Diepen (vice-voorzitter RLG) en de heren P. Nijhoff (lid RLG), S.J. Schenk (lid RDA) en J.J. Snoep (extern deskundige van de RDA), daarin ondersteund door P.A. Overgaauw, plv. secr. RDA en B.H. van Leeuwen, plv. secr. RLG. Bij de voorbereiding is ondermeer gesproken met de heren C.J.G. Wensing (Raad voor Dierenaangelegenheden), J.Th. Postumus Meyjes (Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren), H. Massop (Natuurmonumenten) en F. Boersma (Staatsbosbeheer).

Bijlage

Het aantal dieren in de Oostvaardersplassen bedroeg in januari 2005 ongeveer 3100, als volgt samengesteld: ca. 1550 edelherten, 665 Heckrunderen en 880 Koniks. In de winterperiode van 2004 is de volgende sterfte opgetreden: bij edelherten 340 (22 procent

van de populatie), Heckrunderen 231 (34 procent) en Koniks 126 (14 procent).
 Het sterfteverloop (als percentage van de totale populatie) over de afgelopen periode is:

	19 95	19 96	19 97	19 98	19 99	20 00	20 01	20 02	20 03	20 04	20 05
Edelhe rt	2	2	3	2	5	4	4	2	9	8	22
Konik	1	6	4	4	5	5	6	8	10	14	14
Heckru nd	4	7	6	9	20	7	20	13	26	7	34

Bron: Staatsbosbeheer